

RADIVOJ
RADIĆ

VIZANTIJSKI
SVET

SADRŽAJ

UVOD	11
I. SELO I GRAD	21
1. Život na selu	21
2. Život u gradu	34
II. IMENA I PREZIMENA	45
III. PRAZNICI	55
IV. SLAVIMO VASKRS!	67
V. ŠKOLSTVO I OBRAZOVANJE	75
VI. HLEB I VINO	99
VII. BRIJATI SE ILI NE	113
VIII. EVNUH – NI MUŠKARAC, NI ŽENA	121

IX. STIGAO JE CIRKUS	131
X. DVE SUDSKE PRESUDE IZ XIII VEKA	139
1. Ubistvo iz nehata	140
2. Razvod braka	142
XI. KO PREKRŠI ZAKLETVU BIĆE PORAŽEN	147
1. Klokotnica, 1230. godine	149
2. Građanski rat u Vizantiji 1327. godine	150
3. Varna 1444. godine	151
XII. SMRT NEKRŠTENE DECE	153
XIII. ŽAL ZA PRESTONICOM	161
XIV. VIZANTIJSKO MONAŠTVO	169
XV. ŽIVETI NA VRHU STUBA	181
1. Simeon Stolpnik Stariji	183
2. Danilo Stolpnik	185
3. Simeon Stolpnik Mlađi (Divnogorac)	188
4. Alimpije Stolpnik	190
5. Luka Stolpnik	191
XVI. KOLEKTIVNI SVETITELJI	193
1. Sedam spavača	194
2. Četrdeset sevastejskih mučenika	197
3. Četrdeset dva amorijska mučenika	199

XVII. KOZMA INDIKOPLOV – SVETSKI PUTNIK VI VEKA	203
LITERATURA	213
INDEKS LIČNIH IMENA	215

UVOD

„Velika Vizantija... gde se ništa ne menja!“ Tako je o Vizantijskom carstvu pisao znameniti irski pesnik Vilijam Batler Jejts (1865–1939), a njegova pesma „Putovanje u Vizant“ jedna je od najpoznatijih pesama o Vizantijskom carstvu koju je napisao moderni poeta. Bilo je to doba kada je vizantološka nauka verovala da se Vizantija zbilja nije menjala, da je bila statična, dakle nepromenljiva, pa pomalo i učmala, ali i sa nekom teško dokučivom mistikom.

Verovanje da se Vizantija nije menjala ipak je bilo iluzija i istorijska zabluda koju su istraživači XX stoleća opovrgli ističući da je ova univerzalna imperija samo nastojala da ostavi utisak „promišljene nepromenljivosti“, a ispod kupole pridržavanja starih dobrih običaja, kako je naglašavao Jovan Zonara, između ostalog i pisac svetske hronike, koju je sastavio u prvim decenijama XII veka. Uostalom, i to je trebalo da bude još jedan doprinos zagonetnoj tajanstvenosti carstva. Jednostavna je istina da se Vizantijsko carstvo neprestano

menjalo i prilagođavalo izmenjenoj situaciji u svom okruženju, i upravo zbog te prilagodljivosti je i opstalo toliko dugo – od antičke epohe do zaranaka novog vremena, što u zbiru čini više od hiljadu sto godina. U protivnom, da nije bilo spremno na promene, ne bi ni opstalo toliko dugo. Jer, kako je domišljato primećeno, Vizantija je jedina država s „ove“ strane Kineskog zida koja je opstala od antičkih vremena do zore novog doba.

PUTOVANJE U VIZANT
(Sailing to Byzantium)

I

Nije to zemlja za starce, mladići
U zagrljaju mladića, ptice s grana – te
Umiruće loze – svoju pesmu sriču,
Vri more od skuša, pljušti losos; sve;
Riba, plôt i perad celog leta kliču
Onom što se začinja, rađa se i mre.
Bića, sva u čulnoj muzici, gluha su
Za zaveštanje bezvremenog duha.

II

Niko i ništa, to je star čovek;
Dronjak na štapu; sem ako se ne vine
Duša, pljesnuvši rukama, i u jek
Sliju se rojte smrtne joj haljine;
Tu druge škole pevanja nema, sve je tek
Izučavanje belega sopstvene veličine.
Eto zašto preplovih mora, i sad
Pristižem u Vizant, sveti grad.

III

*Mudraci u svetom plamenu Boga,
Kao u zlatnom mozaiku crkava,
Izvijte se, lučno, iz svetačkog ognja,
Vaš primer da dušu pesmi poučava,
Sažezite mi srce, bolno od želje, što ga
Svoje životinje i zver što crkava,
Jer ono ne zna šta je; kosti ove
Skupite u tom čudu što se večnost zove.*

IV

*Kad odem iz prirode, oblik tvarni
Nikad više neću pripozvati,
Već onaj što ga grčki kovinari
Tvore u emajlu, liju u pozlati,
Da im ne zaspi sanjivi car, il'
Na zlatnoj grani ću zapevati
Za vizantsku gospodu i gospođe
S onom što bi, biva, il' će da dođe.*

(V. B. Jejts, *Kula*, prev. M. Danojlić,
Beograd 1978, str. 110-111)

Vizantija ili Vizantijsko carstvo uobičajeni je naziv za srednjovekovnu državu koja je postojala više od hiljadu godina. S obzirom na činjenicu da je njen zakonski i administrativni sistem zadržao mnoga rimska obeležja, može se smatrati nastavkom Rimskog carstva. U odnosu na antičko nasleđe, Vizantija je vremenom pretrpela pretrpela značajne promene i postepeno je prerasla u hrišćansko carstvo i prevashodno državu u kojoj je govorni jezik grčki, na Balkanskom poluostrvu i istočnom Sredozemlju.

Vizantinci su sebe nazivali Romeji (Rimljani), a svoju državu „carstvo Romeja“, pa se njen vladar do kraja postojanja carstva potpisivao formulom „u Hristu Bogu verni car (*vasileus*) i samodržac (*autokrator*) Romeja“. Termini Vizantija i Vizantijsko carstvo zapravo su veštački i predstavljaju izum moderne nauke, a u vezi su sa drevnim gradom na evropskoj strani moreuza Bosfor, koji se nazivao Vizantion. Na temeljima tog grada Konstantin Veliki je u prvoj polovini IV veka podigao velelepni megalopolis i preimenovao ga u Konstantinopolj (Konstantinov grad). Tako je termin Vizantija kao naziv za državu uveden u XVI veku, kada ona više nije ni postojala. Učinio je to Jeronim Volf (1516–1580), nemački klasičar i pionir vizantologije, koji je ispravno uočio da postoji jasna razlika između Rimskog carstva I, II i III veka i carstva IV i kasnijih stoleća.

Nije jednostavno pronaći početke Vizantije jer ne postoji čin kojim je ona formalno inaugurisana kao država, a nije bilo ni prevrata kojim bi bio ukinut prethodni stari režim. U ovom slučaju zapravo nema prekida, jer je Konstantin Veliki, koji se smatra prvim vizantijskim carem, bio samo jedan u nizu rimskih imperatora. Otuda nije sasvim ispravno čak reći ni da je Vizantija naslednik Rimskog carstva. Ona je, u stvari, izrasla iz Rimskog carstva reformama koje su na razmeđu III i IV veka sproveli carevi Dioklecijan (284–305) i Konstantin Veliki (306–337) kao odgovor na čuvenu sveopštu krizu III veka, jednu od najvećih kriza koje poznaje svetska istorija. Ta se kriza ispoljavala u svim segmentima života: ekonomiji, vrhovnoj vlasti, državnoj upravi, vojsci, administraciji, sudstvu, institucijama.

Od posebne važnosti je to da je istočni deo carstva, pre svega zahvaljujući gušćoj naseljenosti, boljoj ekonomiji, većem broju velikih gradova i jače utemeljenom hrišćanstvu, lakše podneo tu krizu, što je za posledicu imalo pomeranje

težišta carstva u istočne provincije. Za Vizantijsko carstvo ne može se reći da predstavlja istoriju Grka u srednjem veku. Naprotiv, reč je o državi koja je bila multinacionalna i kosmopolitska u pravom značenju tih izraza: naseljavali su je različiti narodi i brojne etničke grupacije. Prema jednom istraživanju vizantijskih aristokratskih porodica XI i XII stoleća, čak 25%, to jest četvrtina, bilo je stranog porekla – slovenskog, arapskog, jermenskog, latinskog.

Posle gubitka bogatih istočnih provincija (Sirija, Palestina, Egipat), koje su osvojili Arabljani, stanovništvo Vizantije uglavnom su činili pre svega Grci, ali i Jermeni i Sloveni. Njihov broj nije uvek lako proceniti, ali se smatra, na primer, da je u Maloj Aziji i na Balkanskom poluostrvu oko 600. godine živelo 10,7 miliona žitelja. Počev od VI veka i reformi koje je sproveo car Iraklije, grčki je postao službeni jezik carstva, ali su mnoge etničke zajednice zadržale svoj jezik. Glavna religija bilo je pravoslavno hrišćanstvo, ali su se Jermeni, Jevreji i muslimani pridržavali vlastitih verskih običaja. Carigrad, podignut kao carska rezidencija, postao je zvanična prestonica Vizantije do kraja V veka i ostao je administrativno, kulturno i religijsko središte do kraja carstva, izuzimajući kratak period latinske okupacije (1204–1261), kada je prestonica vizantijskog sveta prenetu u grad Nikeju u Maloj Aziji.

Važno je takođe imati u vidu okolnost da se s vremenom i Vizantija neprestano menjala. Reč je najpre o velikim promenama u prostoru jer je Vizantijsko carstvo prošlo dugačak put od svetske imperije koja se prostirala na tri kontinenta – Evropi, Aziji i Africi, do patuljaste države u istočnom Mediteranu koja je nalikovala nejakom organizmu na kojem se nalazi ogromna glava – Carigrad.

Razvoj Vizantije obeležili su postupno jačanje carskog apsolutizma i izgrađivanje razgranatog birokratskog aparata. Zahvaljujući hrišćanskim ideolozima, s vremenom se

utemeljila teorija po kojoj je vizantijski car božji izaslanik na zemlji i gordo stoji na vrhu zamišljene piramide srednjovekovnih vladara. S tim u vezi je i teorija da Vizantijsko carstvo polaže neprikosnoveno pravo na univerzalnu vlast nad čitavom hrišćanskom vaskeljenom. Premda je ta teorija osporena u nekoliko navrata – učinili su to Karlo Veliki, bugarski vladar Simeon, Oton I Veliki, Stefan Dušan – Vizantija se nje uporno držala do kraja svoje istorije, pa i u vremenima kada su nekadašnja slava i moć bile u tragičnom raskoraku sa tegobnom svakodnevicom.

Za Vizantiju je izrečena ocena da predstavlja neponovljiv spoj rimskog državnog uređenja, grčke kulture i hrišćanstva. Tek prožimanjem ta tri elementa nastao je istorijski fenomen koji nazivamo vizantijska civilizacija. Vizantija je država koja nema svog istorijskog naslednika. Premda poseduju pojedine od pomenutih atributa, nisu to ni carska Rusija, ni moderna Grčka, niti bilo koja druga država.

U vizantologiji ne postoji jedinstven stav u vezi s početkom istorije Vizantijskog carstva, ali se svi istraživači slažu da je reč o IV veku. Neki smatraju da je to 324. ili 330. godina, kada je Konstantin Veliki započeo izgradnju grada kojem je dao svoje ime, odnosno kada je taj grad svečano inaugurisao. Pojedini naučnici zalažu se za 395. godinu, kada je car Teodosije I Veliki (379–395) carstvo podelio svojim sinovima tako što je postavljanjem starijeg, Arkadija (395–408), u Konstantinopolju (Carigradu), a mlađeg, Honorija (395–423), na Zapadu, prednost dao istočnom delu. Zapadno rimsko carstvo potrajalo je još samo nekoliko decenija i propalo je pod naletima varvarskih plemena 476. godine, dok je Istočno poživelu još hiljadu godina.

Mnogo je lakše odrediti kraj istorije Vizantijskog carstva, a to je pad Carigrada posle opsade Osmanlija 1453. godine. Štaviše, po mnogim periodizacijama svetske istorije, taj

datum označava i kraj srednjeg veka. Pri tome se donekle zanemaruje činjenica da su vizantijsku prestonicu nadživjela dva dela vizantijskog sveta: Moreja, odnosno Peloponez, koji su Turci pokorili 1460, i Trapezuntsko carstvo, smešteno na južnim obalama Crnog mora, koje je sultan Mehmed II Osvajač zaposeo 1461. godine.

Zbog svog geografskog položaja, Vizantijsko carstvo bilo je primorano da neprestano vodi borbu na dva fronta – istočnom i zapadnom. Protivnici su se smenjivali i gotovo da nije bilo godine u kojoj se nije ratovalo. Na istoku je opasan takmac najpre bila Persija, potom su to stolecima bili Arapi, da bi na kraju to bili Turci, prvo Seldžuci, pa onda Osmanlije, koji su i srušili Vizantiju. Na zapadu su neprijatelji na početku bila razna varvarska, pre svega germanska plemena, koja su tokom Velike seobe naroda bila vrlo pokretna (Vizigoti, Ostrogoti, Vandali, Langobardi). Onda je počelo suparništvo sa Francima, potom sukobi sa Normanima, zatim neprijateljstvo sa italijanskim pomorskim republikama kao što su bile Venecija i Đenova. Na Balkanskom poluostrvu carstvu su nevolje zadavali Sloveni, Avari, Bugari, Pečenezi, Uzi i Kumani, a krajem XIII i u prvoj polovini XIV stoleća – Srbi.

U istoriografiji se vizantijska istorija tradicionalno deli na tri velika razdoblja. Naravno, uobičajena je napomena da je svaka periodizacija u istoriji uslovna i zapravo veštačka, ali i neophodna za bolje razumevanje istorijskih procesa i događaja. U ovom slučaju predložimo podelu na ranu (IV–VII vek), srednju (VII–XI vek) i poznu Vizantiju (XI–XV vek). Za ranovizantijski period, čiji vrhunac predstavlja vladavina cara Justinijana I (527–565), nije pogrešno reći ni da je kasnorimski. Prava srednjovekovna istorija Vizantije počela je sa carem Iraklijem (610–641), koji je izvršio važne reforme u vojsci i

uspeo je da u dugom ratu porazi Persiju. Potom je usledila invazija Arabljana, nove sile na Istoku, koji su u dva maha čak stigli do Carigrada i neuspešno ga opsedali (674–678. i 717/718. godine).

U VIII veku i prvoj polovini IX stoleća Vizantiju je potresala velika unutrašnja kriza proistekla iz borbe oko kulta ikona. Reč je o vrlo ostrašćenom sporu, koji je, osim bogoslovske obeležja, imao i političko obeležje: bio je to i sukob svetovne i duhovne vlasti, sukob države i crkve. Pobedu su odnele pristalice kulta ikona, pa je posle okončanja krize, 843. godine, Vizantija krenula stazom uspona, da bi oko 1000. godine, za vladavine Vasilija II (976–1025), postala najjača u trouglu ondašnjih svetskih sila (Vizantija – Sveto rimsko carstvo – Arabljanski kalifat). Taj vojni i ekonomski uspon pratio je i kulturni polet poznat pod nazivom „makedonska renesansa“, koji je dosegao vrhunac sredinom X veka, za vreme cara-pisca Konstantina VII Porfirogenita (913–959). Bilo je to vreme kada je Vizantijom vladala najslavnija od svih njenih dinastija – makedonska dinastija (867–1056).

U decenijama koje su usledile posle smrti Vasilija II započelo je opadanje Vizantijskog carstva. Važan događaj predstavlja bitka kod Mancikerta, 1071. godine, kada su Seldžuci porazili Vizantince i zauzeli prostrane delove Male Azije. Do tada je Mala Azija bila najvažniji i najvitalniji deo Vizantije. Na maloazijskom potkontinentu nalazilo se jezgro carstva. Posle poraza kod Mancikerta težište Vizantije sve više se pribacivalo u evropske provincije.

Krstaško osvajanje Carigrada u aprilu 1204. godine označilo je i pad Vizantijskog carstva. Vizantijska ideja nije bila sasvim uništena, nego je potisnuta na periferiju, gde su nastale tri grčke države: Epirska država u evropskim provincijama, Trapezuntsko i Nikejsko carstvo na tlu Male Azije. Na

teritoriji srušene Vizantije, osim tri grčke države, nastalo je i nekoliko latinskih država. U borbi za vizantijsko nasleđe kao pobednik je izašlo Nikejsko carstvo, čiji su odredi 1261. godine oslobodili Carigrad. Međutim, obnovljena Vizantija nije bila ni senka svoje prethodnice. U XIV veku potresali su je građanski ratovi koji su joj iscrpli životnu snagu i učinili je neotpornom prema sve opasnijim i nasrtljivijim susedima Srbima na Balkanskom poluostrvu i, pogotovo, Osmanlijama na tlu Male Azije. Uprkos nepovratnom ekonomskom i vojnom opadanju, i u dva poslednja veka vizantijske istorije beleže se dva značajna kulturna poleta. Prvi je tzv. renesansa Paleologa, nazvana po poslednjoj vizantijskoj dinastiji, a drugi je povezan s područjem Peloponeza i označava se kao „poslednja vizantijska renesansa“.

Posle bitke na Marici, 1371. godine, Vizantijsko carstvo je dospelo u ponižavajući položaj i postalo je vazal turskog sultana. Činilo se da su mu dani odbrojani, pogotovo u poslednjoj deceniji XIV veka, kada su Osmanlije započele višegodišnju opsadu vizantijske prestonice. Međutim, težak poraz Turaka u bici kod Angore 1402. godine produžio je život Vizantiji za pola veka, ali nije mogao da spreči neminovno. Osmanlije su u maju 1453. godine osvojile Carigrad i srušile hiljadugodišnje Vizantijsko carstvo.

Tokom svoje duge istorije Vizantija je doživela više uspona i padova. U međuvremenu su se menjali i sami žitelji carstva sa središtem na Bosforu. Ugladjeni intelektualac IV veka, glatko obrijanog lica i odeven u široke nabore rimske toge, koji govori zvonkim latinskim jezikom, nikada ne bi prepoznao svoga dalekog sunarodnika iz XV veka, bradatog, sa turbanom i krutim ogrtačem od brokata, koji je govorio grčki i čiji su samoglasnici izgubili svoju raznolikost. Istovremeno, postojale su velike lokalne razlike: žitelji Aleksandrije bili su preduzimljivi i užurbani, stanovnici Antiohije zajedljivi i

oštri na jeziku, dok je Isavrijance (jedno od plemena koje je živelo na tlu Vizantije) pratio glas da su veoma surovi. Kada se to ima u vidu, postavlja se pitanje da li je moguće izvući najmanji zajednički imenitelj i govoriti o nekom „prosečnom“ Vizantincu. Odgovor ipak nije obeshrabrujući: može se raspravljati o više različitih modela „prosečnog“ Vizantinca i može se govoriti o njegovom svakodnevnom životu.